

Marksizmde Belirleme Anlayışı Korunmalı mı?

Engels ve Althusser

Metin Kayaoğlu

Marksizmde rasyonalist öğeler saptanmalı ve reddedilmelidir. Bilimle politikayı, tarihle konjonktürü bağlantılandırma girişimlerinde idealist bir temel saklıdır. Bu girişimler, açık ya da gizli, ama bir özneyi mutlaka varsaymak durumundadır.

Marksizmde belirleme anlayışı korunmalı mı? Politik eyleyiş, belirleme ilişkisi çerçevesinde mi anlaşılmalı? Birinci soruya 'evet', ikinci soruya 'hayır' yanıtı verilmekten --bütünsel anlamda-- Marksist olunamayacağı ileri sürülmeye çalışılacak. Yanıtların farkı varlığını bir bağlamda, bir başka temel soruya verilen 'hayır' yanıtına borçlu: *"Bilimin epistemolojik konumunu belirleyen toplumsal bir görüş açısı var mı?"*¹

Düzeltilme: Geçen sayıda yer alan yazımda ("Eleştiri Silahı ve Silahların Eleştirisi", **Teori ve Politika** - 8, Güz 1997) bir yanlışlık olduğunu farkettim. 27. sayfada, Marx'ın, şahsında iktisatçıları eleştirdiği kimse, James Mill değil, oğlu **John Stuart Mill**'dir.

¹ Soru, bir tartışma bağlamında Şeyla Benhabib'e ait: Ş. Benhabib, "Metalara Fetişizmi ve İdeoloji / Bilim Sorunu", **Birikim**, S. 32, Ekim 1977, s.41.

Evet, burada bilimle politikanın, tarihle konjonktürün, sınıfla politikanın arasına aşılmaz bir **epistemolojik engel** çekilmiş oluyor. Ama Marksizmin bütünlük kuruluşuna bu tarzda gidilmesi, yer yer kurucu Marksistlere rağmen, zorunlu görülüyor. Marksizmin selameti, Marksistlerin bilincine karşı savaşmayı da zorunlu hale getirebiliyor.

Marksizmin bütünlüğü denildiğinde, genellikle Marksizmin bileşenleri arasında diyalektik² bir retorikle teşkil edilen (yine diyalektik) bağlantı halkaları olduğu dile getirilerek kısa devre yapılıyor ve sorunun hiç de sanıldığı gibi büyütülecek cinsten olmadığı ortaya çıkmış oluyor. Bu, Althusser'in uyarısıyla, Hegelyan bir Marksist bütünlük anlayışıdır. Marksizmin bütünlüğünün sağlanması mücadelesi, bir bütünlük teorisini de belirlemek durumundadır. Oysa, kısa devre bütünlükçülerin, bilimle devrim arasında kurulmaya çalışılan bağlantının, aşağıdaki ifadelerin --diyalektik laf kalabalığına getirmeden-- hazmedilmesiyle mümkün olma aşamasına gelebileceğini yabana atmamaları beklenir.

Marx, kendi eseri üzerine şu değerlendirmeyi onaylayarak bir yazısında okurlarına aktarıyor: *"Marx, toplumsal hareketi, yalnızca insan iradesinden, bilincinden ve düşüncesinden bağımsız olmakla kalmayan, tersine, onların iradesini, bilincini ve düşüncesini belirleyen yasaların yönettiği bir doğal tarihsel süreç olarak ele alır."*³

Marksizmin temeli hakkında iki görüş.

² Diyalektik'e hala gelemedik. Diyalektiği, bütünsel düşünüşün muhtemelen temel bir koşulu yapacak momente ilerliyor, yolu temizliyoruz. Yol, diyalektik bozmalarıyla dolu. Kirlenmiş, yozlaştırılmış diyalektik sözcükleri ilerlemeyi sürekli engelliyor. Teçhizatlanmamış, şerbetlenmemiş bir çaba, bu arazide diyalektik adlı çakıların bolca bulunuşunu, arazinin kendisine yorabilir, asıl önemlisi ve vahimi, yolun sonunun da, menzilin de, bu sözde diyalektik taşlarından örülü olduğunu sanabilir. Diyalektik, çok dikkatle kullanılmalıdır; "ehline helaldir, naehle haram".

³ Rusya'da yayınlanan bir dergide, Marx'ın teorik eseri bu sözlerle yorumlanır ve Marx, güçlü bir onayla, bu eleştiriyi Kapital'in 1873 tarihli bir baskısına alır (Marx, *Kapital I*, Çev.: Alaattin Bilgi, Ankara 1993, s. 26)

Birincisi: "Kapitalizm içinde geliştiği biçimiyle, insan toplumunun tersine çevrilemez dinamizmine dair Marksçı anlatının tanınması reddedilirse, bir sistem olarak Marksizmden geriye pek az şey kalır ya da hiçbir şey kalmaz ve kendi praksislerini onunla ilişkilendirenlerin tümünün edimlerinin anlamı da yok olup gider."⁴

...İkincisi: "Marx ve Engels'in kendi sosyalizmlerinin, daha önceki sosyalizmlerin ütöpik özelliklerini taşımadığı iddiaları, idealin gerçekleşmesi için gerekli adımları saptama yöntemlerinin yoğunluğundan kaynaklanır. Yalnızca, kapitalizmin yerini sosyalizmin alabileceğini söylemekle yetinmezler; böyle olmasının zorunlu olduğunu da söylerler. Ütöpik sosyalistlerce arzulanan sonucun ayrıntılarını açıklamak için harcanan bütün enerji, Marksizmde, arzulanan sonucun kaçınılmazlığını göstermek için kullanılmıştır. Bu, öylesine ileri götürülmüştür ki, sözkonusu arzulanan sonucun kendisi hakkında çok az betimleme yapılmıştır."⁵

I. Marx

Apaçıklık: Üretimin belirleyiciliği

Marx'ta bir apaçıklık vardır: Toplumsal formasyonlarda üretimin belirleyiciliği. Ancak bu apaçıklığın "bilgi gerektirmeyen"⁶ tarzda olduğunu ortaya koyanların, tarihe mal olmuş adlandırmayla, ekonomist, kaba ya da mekanik determinist bir karaktere büründüğünü önemle vurgulamak gerekiyor. Apaçıklık, bilgi gerektiren bir apaçıklık olarak ele alınabilmelidir.⁷

⁴ F. Jameson, "Lacan'da İmgesel ve Simgesel: Marksizm, Psikanalitik Eleştiri ve Özne Sorunu", Çev.: N. Tura; S.M. Tura, Freud'dan Lacan'a Psikanaliz, İstanbul 1996, Ayrıntı Yay. içinde, s.256-7

⁵ Anthony Quinton, "Karl Popper: Özler Olmadan Siyaset", Çev.: Tuğrul Eryılmaz; A. de Crespigny, K. R. Minogue (Der.), Çağdaş Siyaset Felsefecileri, İstanbul 1981, s.160

⁶ L. Althusser, Politika ve Tarih: Montesquieu ve Rousseau, Çev.: Ömür Sezgin, Alaeddin Şenel, Ankara 1987, V Yay., s.78. Althusser burada, bilgi, bilim ve apaçıklık'ı tartışır.

⁷ Apaçıklık terimini, benzerlikler kurulabilecek ilişkilendirmelerle A. O. Alayoğlu da ele aldı: Ali Osman Alayoğlu, "Doğruluk Katego-

Marx ilk kez **Alman İdeolojisi**'nde açık ve net bir şekilde ifade etti: "Yaşamı belirleyen bilinç değildir, ama bilinci belirleyen yaşamdır."⁸ O, 14 yıl sonra, 1859'da, özel çalışmalarında anlamlı bir mesafe katetmiş olarak, bu sözü yineledi ve bu söz artık, ömrünü vakfedeceği **Kapital**'in temel bir düsturu oldu: "İnsanların varlığını belirleyen şey bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır."⁹

Neredeyse bir buçuk yüzyıl sonra, Engels'in sap-taması hala güncel: "Yalnızca iktisat için değil, bütün tarih bilimleri için devrim yaratan keşif şu cümleyle özetlenebilir: 'Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak, toplumsal, siyasal ve entellektüel yaşam sürecini koşullandırır.'¹⁰ Güncel olan sadece söz konusu keşfe ilişkin Engels'in parlak görüşü değil, burjuvazinin temsilcileri ve sosyalistler tarafından yöneltlen tepkiler de güncel. Engels değerlendirmesini sürdürüyor: "...insanların bilincinin onların varlığına bağımlı olduğu ve bunun tersinin doğru olmadığı şeklindeki, görünüşte bu kadar yalın bir fikir, daha ilk sonuçlarıyla, üstü en örtülü olanı dahil, her türlü idealizm ile doğrudan doğruya cepheden çatışır. Bu görüş, tarihsel nitelik taşıyan bütün geleneksel ve alışlagelmiş kavramları reddeder. Bütün o geleneksel siyasal muhakeme tarzı yıkılır; burjuva ulusçuluğunun savunucuları, böyle onur kırıcı bir dünya anlayışının karşısında öfke ile dikilirler. Onun için, yeni görüş tarzı, yalnızca burjuvazinin temsilcilerinin değil, özgürlük, eşitlik, kardeşlik sihirli formülü ile dünyayı ayaklandırmak isteyen Fransız sosyalistlerinin kitlesi üzerinde de şok tesiri yapıyor."

Marx'ın tarih biliminin kuruluşunu muştulayan ve insan bilincinin kutsallığını ayaklar altına alan, insanlığın

risinin Bilimdeki Yeri", Teori ve Politika - 7, Yaz 1997, ss. 20-22 ve 29.

⁸ Marx, Engels, Seçme Yapıtlar-I, Çev.: S. Belli, Ankara 1976, Sol Yay., s.26

⁹ Marx, "Önsöz", Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı, Çev.: S. Belli, Ankara 1993, Sol Yay., s.23

¹⁰ Engels'in, Marx'ın Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı'sı üzerine yazdığı ve 1859'da bir gazetede yayınlanan yazısı: "Karl Marx'ın 'Ekonomi Politikinin Eleştirisi'", a.g.e. içinde, s.29

mücadele onurunu tanımayan, sosyalizm akımlarında olduğu kadar genel olarak Marksizm alanında da küfür kabul edilen bu tez, Marksizmin savunusu ve bütünlüğünün kuruluşunda bugün hala temel bir işlev görüyor. Engels'in sözünü ettiği, ve sihirli, kerameti kendinden menkul birtakım formüllerle dünya üzerinde durduklarını sananlar, Marksizmin ortaya çıkışından beri, genel muhalefet hareketleri içinde, --aslında Marksizm içinde de-- her zaman ağırlıklı bir yer işgal ettiler.¹¹

Marx, klasik ekonomi politikçilerin çifte ontoloji yaklaşımını "son derece yüzeysel" olmakla eleştirirken, aslında Marksizm alanının tarihsel figürlerinin 'bilincin rolü' anlayışlarını da mahkum etmiyor mu? Marx, onların fikrini şöyle ifade ediyor ve reddediyor: "*Üretimi genel doğa yasaları belirler; dağıtımı bağlı bulunduğu toplumsal ortam belirler, ve bu da, üretim üzerinde, az ya da çok hızlandırıcı bir etki yapar...*"¹² "*Üretimi ebedi bir gerçek olarak ele alıp, tarihi ancak dağıtım alanına havale eden iktisatçıların saçmalıkları...*"¹³

Şu belirlemeleri yapan Karl Marx, üretim ve ekonominin belirlemesinden ideolojinin belirlemesine, oradan da söylem'in mutlak kozmosuna yönelen post-Marksizmin yörüngesindeki öznel Marksistler için herhangi bir zihniyet ilişkisinin konusu olabilir mi?: "*Tüketim bir zorunluk, bir ihtiyaç olma niteliğiyle, üretici faaliyetin içsel bir ögesidir. Ama sürecin fiilen gerçekleşmesi için hareket noktası olan, dolayısıyla da egemen olan öge üretimdir; bütün süreç yeniden devinmeye üretim saye-*

¹¹ Bunları, Marksizmi bir Batılı ideoloji olarak algıladıklarından yola çıkarak, Marksist olmaktan ziyade "sosyalist" olarak adlandırmak, --teorik olarak aynı derecede olmasa da-- tarihsel eğilimler bakımından yerinde görünüyor. Marksizm çevresindeki sosyalist akımlar, ya da tarihsel Marksizmin içindeki sosyalistler...

¹² A.g.e., s.226. Aynı ifadeler, S. Nişanyan tarafından şu şekilde çevrilmiş: "*Üretim evrensel doğa yasalarıyla belirlenmiştir; bölüm toplumsal rastlantıyla belirlenir ve dolayısıyla üretimi az ya da çok ilerletici bir rol oynayabilir...*" (Marx, *Grundrisse*, Çev.: Sevan Nişanyan, İstanbul 1979, Birikim Yay., s.150)

¹³ Belli çevirisi, s.234; Nişanyan çev. s.161

sinde başlar... Tüketim, böylelikle üretimin bir ögesi olarak görülür."¹⁴

"Bölüşümün yapısı bütünüyle üretimin yapısı tarafından belirlenmiştir. Bölüşüm, (...) sadece nesnesi bakımından değil, (...) biçimi bakımından da bizzat üretimin ürünüdür."¹⁵

"Vardığımız sonuç, üretimin; dağıtımın, değişimin, tüketimin aynı şey oldukları değil, hepsinin bir bütünün ögeleri oldukları, bir birimin içindeki farklılaşmalar olduklarıdır. Üretim, hem antitetik belirlenmesinde, kendine, hem de aynı zamanda öbür ögelere egemendir. Süreç, durmaksızın hep ondan yeniden başlar. Egemen ögenin değişim ya da tüketim olmayacağı besbellidir. (...) Demek ki, belirli bir üretim, belirli bir tüketimi, dağıtımı, değişimi, ve bu farklı ögelerin karşılıklı ilişkilerini de belirler. Aslında üretimin kendisi de, kendi alanında inhisar ettiği sürece, öteki etkenler tarafından belirlenir. (...) Aynı ayrı ögeler arasında karşılıklı etkileşim olur. Zaten her organik bütünlükte bu böyledir."¹⁶

Marx'ın 1857 tarihli "(Ekonomi Politikin Eleştirisine) Giriş"inden alınan bu değerlendirmeler, hiç olmazsa, bugünün Marksistlerinin elinde, Marx'ın eseri adına ne olduğunu bir kez daha hatırlatma işlevi görmelidir. Tabii, bu sözlerin zorunlu epistemolojik öncül ve vargılarının ne olduğunu da ihmal etmeden... Kuşkusuz hemen, Marx'ta, bunlarla çelişen, bunlara aykırı, hatta bunlara karşıt ifadelerin de pekala bulunabileceği düşünülecektir. Evet, bunlar gerçektir; ve **çelişki ve aykırılıklar** değilse de karşıtlar, mümkün ilk elde, Marksizm adına bile değil, Marx adındaki tarihsel bireyin tutarlığı adına, reddedilmelidir. Çelişki, aykırılık ve karşıtlıkların, çeşitlikte birlik ve zenginlik olduğu, birlikte ele alınabileceği, gayet şık ama pek tehlikeli bir 'orta yolculuk'tur. Öte yandan, Marx'ın eserinde yukarıdakiler türden öge ve damarları çıkarıp atmak gerektiğini, pratik devrimcilik ya da ultra-radikalizm adına ileri sürenlerin adına yazılacak ve reddedilmesi zorunlu olacak bir Marksizm yerine, onların

¹⁴ Marx, *Grundrisse*, a.g.e., s.157. Belli çevirisi; bak.: s.231

¹⁵ A.g.e., s.159; Belli çev. s.232

¹⁶ Belli çevirisi, s.236-7; Nişanyan çev. s.167-8

Marksizmden 'reddedilmesi', mutlaka pratik olarak çok zor olacak ve çetin uğraşlar gerektirecektir. Ama bu, kuşkusuz, politik olarak devrimci sonuçlar verecek ve teorik olarak arındırıcı olacaktır.

Ayrıştırılmış bilgi nesnesi

Marx'ın eseri, toplumsal varlığın üzerine --nedensel ve zorunlukçu-- bir bilimin yapılabileceğini gösterdi. Fakat bu işlem, felsefe-benzeri bir genelleme, toplumsal varlığın uzaktan sisli bir betimlemesini yapmak olarak kalmadı. Teori alanında, felsefi nitelikteki teoriler ile, bilime ulaşan yolda görülen teoriler çoğu zaman iç içe geçer.¹⁷ Düşünce tarihinde, bilimlerin ortaya çıkaran süreçlerin incelenmesi, bilimlerin teori alanına açılan kapısının ideolojik ya da felsefi türden teorik model ve terimlerin hücumuyla karşılaştığını gösterir. Genel olarak her bilim, başlangıçta felsefe-benzeri bir tümelcilikle kendini ortaya koyar. Marx'ın örneğinde de, bilimsel nitelikte birtakım genellemelere rastlanır. Tarih biliminin ilk kavramları da bu eserlerde kendini gösterir. Marx, evet, toplumsal varlığı bir bilgi nesnesi olarak belirledi, ama onun eseri hiçbir zaman burada durmadı. Bu, onun eserinin, felsefe-benzeri bir aşamada kalması anlamına gelecekti. O, nesnesini ayırtırmaya hemen yöneldi. Üretici güçler-üretim ilişkileri, üretim tarzı, (alt)yapı-üstyapı, emek-sermaye, artı-değer gibi tekli ya da dikotomik kavramlar geliştirdi. O, nesnesini teşrih masasına yatırdı. Nesnesinde ayrımlar belirledi, onu, belirleyenlerine ayırdı. Bugün Marksizm alanında kullanılan ve Marx'ın dev ve etkili eserinde bulunmayan her halde hiçbir kavram yoktur. Marx'a mürit tarzı bir sadakatten dem vurulmuyor bu ifadelerle, fakat en azından Marx'ın eserinde ortaya konan bilimsel vargı ve kavramların, bilim-dışı bir tutumun konusu yapılarak gözden çıkarılması eğilimiyle flörtten kesin bir tutumla uzak durulmak gereğine işaret ediliyor.

Marx'ın eserinin genel olarak teorik (felsefi, bilimsel, teorik-politik) boyutunun eksiklikleriyle tereddüt et-

¹⁷ Bunu bir mecazla anlatmak mümkün. Genel olarak teori alanını, epistemolojik düzlemde yer alan bir dölyatağına benzetiyoruz. İçinde, bilim, felsefe ve teorik-politika olarak adlandırılabilen üçüzler taşıyan rahim, teori sıvısıyla doludur.

meden yüzleşmek, Marksist olma kaygısındaki biri için bugün politik bir anlam taşıyor. Aşağıda, Marx'ın ve Engels'le Lenin'in eserlerine yönelik bir arkeolojik kazıdan çok, bu üç kurucu Marksistin eserlerinin eleştirel bir edinimi temelinde, "tarihsel materyalizm" olarak adlandırılan ve adlandırılmasından başlayarak, felsefeyle tarihsel bağını hala üzerinde büyük ölçüde taşıdığı görülen bilimin bazı kavramları, bir iç-işlemden ziyade, ... üzerine bir yaklaşımla irdelenmeye çalışılacak. Dolayısıyla, felsefi nitelikteki teori, bilim hakkında "geviş getirmeye" hala cüret edecek. Ancak, zaman zaman, bilimin sınırlarında dolaşılacak, ya da sınırlardan içerilere kısa akınlar düzenlenecek. Bunlar, Engels'te tesadüf edilen birtakım semptomlar nezdinde ele alınacak.

II. Engels'ten Althusser'e: Hatada Süreklilik

Engels: Politik gerçeğin çektiği bilimsel teori

Bir yazar tarafından, *"ilişkiselselciliğiyle tarihsel materyalizmi saçmalık noktasına varacak denli zayıflattığı"* öne sürülen¹⁸ Engels'in, Marx'ın eserindeki bir bilimsel adım Marksizm adına geri alınmasında önemli bir rol üstlendiği görülüyor.

Engels, yoldaşının ölümünden sonra, kendisinin de hayatının son 5 yılında, yazdığı mektuplarda, ekonominin ve üretimin belirleyiciliğini günlük hayatta "göremeyen" öğrencilerine ve dostlarına, aslında Marx'ın ve kendisinin de, ekonominin belirleyiciliğini sandığı gibi savunmadıklarını söyledi ve "son kertede belirleme" gibi terimler aracılığıyla revizyonlara yöneldi.

Ancak, Engels'in bir Marksist olarak çizdiği bütünsel tablonun, ondan aldıkları cesaretle (kuşkusuz, II. Enternasyonalin kötü örneğinin de karşı-etkisiyle) çok daha ileri adımlar atan bazı Marksistlere nazaran "geri" bir aşamada kaldığı ileri sürülecektir. Ekonominin belirle-

¹⁸ Terrell Carver, "Engels", D. Miller ve diğerleri (Ed.), Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi - C.I, Çev.: B.Peker, N.Kıraç, Ankara 1994, Ümit Yay., s.227

yiciliğine ilişkin sergilenen manzara, M. Tünay'ın dikkat çektiği gibi, "tarihsel materyalizm"ın liberal teori ile ayırım halkalarının bulanıklaştığı ya da silikleştiği bir momente kadar vardırılmıştır.¹⁹

Marx, nesnesinde adımlar attı, kavramlar ortaya koydu. Engels'in revizyonu, Marx'ın bulduğu kavramların kullanılmasını anlamsız hale getirdi. Engels, Marx'ın ve kendisinin (yukarıda aktarılan Ekonomi Politikin Eleştirisi üzerine yazısında olduğu gibi) önermelerini neden geri çekti? Bunun, politik yanıtı var, ancak şu aşamada teorik olanıyla ilgilenilecek. Çünkü Engels, gerçek nesne - bilgi nesnesi ayırımı yapmadı. Marx'a bilim pratiği yapmak düşmüştü; o, eserini yorumlamadı. Marx'ın eseri üzerine

¹⁹ Muharrem Tünay, liberal teoriyi bu bağlamda, şöyle dile getiriyor: "Bir ucu Weber'le aynı çatı altında olmakla birlikte, bilimsel yasa niteliğindeki genellemeleri kabul eden, ancak bunların sadece gözlemlenebilir olgulara oturtulmasını şart koşan pozitivizmden, diğer ucu belirli bir ölçüde ekonomik adalet istemekle birlikte toplumsal değişmeyi insanların sağ-duyusu, yasal reformlar ve iyi yönetim çerçevesinde açıklayan faydacılık okuluna kadar uzanan bu düşünce biçimi, aslında bir tek temel noktada birleşmektedir. Bu, düşünür ya da okuluna göre, ekonomi dışı faktörlerin hem çağların hem de tek tek toplumların değişimi ve yeniden üretiminde belirleyici olduğu görüşüdür. Dolayısıyla, toplum ve toplumsal yaşamı açıklamakta, çok sayıda görüşü içermekle birlikte, tarihsel evrimi içerisinde, ekonomi dışı belirleyicilik, liberal düşünce söyleminde en önemli metodolojik ve kavramsal düzeyi oluşturmaktadır." (M. Tünay, "Althusser ve Siyaset-Ekonomi İlişkileri", ODTÜ Gelişme Dergisi, C.21, S.3, 1994, s.450)

İlkay Sunar'ın *Düşün ve Toplum*'u, (Ankara 1986, Birey ve Toplum Yay.) Tünay'ın toplum teorileri çerçevesinde sergilediği liberal teorinin, genel olarak felsefede tutarlı bir idealizm olarak ortaya konulup savunulduğu bir eser olması bakımından çok önemlidir. Sunar, baştan başa güçlü bir anti-Marksizmin "leitmotive" olarak yer aldığı eserinde, Marksizmde beliren ayırımların Marksizm-dışı izlerini ve öncüllerini izlemek bakımından da oldukça yararlı dersler veriyor.

söz söylemek, ve felsefeye ve politikaya "tercüme etmek" Engels'e düştü. Engels, tarih biliminin kendine gerçek-gerçeği de nesne yaptığını kabul etti. Böyle bir kabulün, Marx'ı tümden reddetmeden ve politik gereksinimlere karşılık vermeyi ihmal etmeden, "son tahlilde belirleme" fikrini ortaya atmaktan başka çaresi olamazdı. Aksi halde devrimci bir politikanın imkanları tanınamazdı. Belirlemeyi, şimdi ve şu anda etkili, gerçek-gerçeğe ilişkin bir tarzda alırsanız, ekonomizme yöneltilen eleştirilerin tümünü üzerinize alırsınız. Bu çerçevede, Althusser dahil, birçok Marksistin, Engels'in yanlışını izlemeye mahkummuşçasına, tarih biliminin bilgi nesnesi olarak toplumsal gerçeklikte, ekonomi ya da üretimin belirleyici rolünü karartmaya dönük çabalarına karşı bir eleştirel mevzi teşkil edilmelidir. İşlem sırasında, biri, sıkı bir şekilde izleme ve dayanma şeklinde; diğeri, özellikle kaçınma şeklinde tecelli edecek iki tema korunacak.

Birinci tema: Düşünce - gerçek ayırımına bağlı olarak bilgi nesnesi ile gerçek nesnenin epistemolojik ayrılığı, yaklaşımın temeli niteliğindedir. Kısaca, düşünce - gerçek ayırımının yeni bir düzlemde nasıl korunabileceği ve özgülleştirilebileceği söz konusudur. Temel savunu şudur: Marx'a göre, yapı, üstyapıyı; ekonomi, politika ve ideolojiyi; üretim, toplumsal varlığı; toplumsal varlık, "bilinç"i belirler. Bu ifadeler tamamen (kategorik olarak) bilimsel niteliktedir, felsefi ayrımlar temelinde anlaşılmalıdır. Marx'ta rastlanan ve felsefi olanla sıkı ilişkili görünen birtakım örnekler, sadece Marx'ın kişisel öyküsüne aittir, bilimin epistemolojisiyle karıştırılmamalıdır. Aynı cümleden olmak üzere, yeni bir bilimin --her bilimde olduğu gibi-- birtakım tarihsel koşulları vardır, ve bunlar, söz konusu bilimin (epistemolojik) iç-düzlemine teşmil edilmemelidir.

İkinci tema: Üretimin belirleyiciliğinden sonra toplumsal gerçeğin bütünlüğü nasıl kurulacak, toplumsal bütünlük nasıl anlatılacak? İndirgemeciliğin alanına girmekten ve basit çizgisel belirlemeye düşmekten kaçınmanın teorik/kavramsal araç ve platformları nasıl inşa edilecek? Bunun, sistematik olarak verilmiş yanıtı henüz yok. Yok-

luk, hele Althusser'in bu konudaki yaklaşımı da reddedildikten sonra, esaslı bir kritik hal alıyor.²⁰

Toplumsal gerçek, **basit**²¹ belirlemeli bir yoldan, ekonomiye mi indirgenmeli? Lukacs'ın yaptığı gibi, toplumsal gerçek bilince mi indirgenmeli? Bu anlamda Lukacs'ın yaklaşımı --önemli oranda açıkça-- idealist...²² Birçoğununki eklektik. Althusser'inki fazlasıyla felsefi.²³ Althusser, bilgi nesnesi olarak toplumu, ontolojik türde anlaşılmış bir materyalist felsefenin konusu yaptı. Top-

²⁰ Bu durumda, Taslağın son sözlerini hatırlamaktan başka çare yok: "Biz, Engels'in sözünü ettiği 'küçük insanlar'ız. Hiç istemediğimiz halde, karmaşık ve muazzam büyüklükte bir dünya ve sorunlarıyla 'başbaşa' kalmış durumdayız. Uğraşacağız!" (Melik Kara, İ. Mert, S. Sahra, **Bütünsel Marksist Oluşum Yolunda Bir Girişim İçin Genel Çerçeve Taslağı**, Ankara 1995, s.94)

²¹ Özellikle kategorik terimlerin kullanımında nicelik bildiren sıfatlardan kesin bir tutumla kaçınmak gerekiyor. Bu anlamda, kritik birtakım terimleri sıfatsız kullanmak, teorik bir yapı oluşturmak bakımından hayati önemi haiz. Determinizmi, yasalılığı, zorunluğu, ... "aşırı", "mekanik", "kaba" gibi niteleme sıfatları olmaksızın kullanmak, Marksist ve sosyalist yazında, aksi neredeyse tesadüf edilemeyen bir eğilim durumunda. İndirgemeciliği tescil edilmiş olanlar dahi, determinizmi nicelik sıfatına başvurmadan telaffuz edemiyorlar.

²² İlkay Sunar, esaslı bir anti-Marksist olarak, Tarih ve Sınıf Bilinci'nin Lukacs'ını, çalışması boyunca ortaya koyduğu yorumsama programına ve sembolik toplum görüşüne dahil etmekte hiç zorlanmaz (Bak.: Sunar, a.g.e., ss. 203-4). Ancak Althusser çetin cevizdir, ve Sunar, bir süre çiğnedikten sonra Althusser'i dışarı atar. Bu durumdan ne gibi sonuçlar çıkarılabilir? Lenin'in, nehrin dibindeki akıntıyı yüzeydeki köpükten anlama önerisi hatırlansın. Bunun kestirme bir yol olduğu doğrudur, ancak "partizanlık ilkesi"nin teorik karşılığı budur ve politikanın kendisi kadar sonuç alıcıdır. Lenin, bir yerde şöyle diyor: "Olayların politik içyüzünü, hiçbir şey, düşmanların (elbette ki, onlar ultra-sersem değillerse) değerlendirmeleri kadar açıklığa kavuşturamaz." (Y. Dolopçieva ve diğerleri (Der.), **Lenin / Düşünceler, Aforizmalar**, Çev.: Nadir Savaşçı, İstanbul 1975, Yeni Dünya Yay., s. 112)

²³ Haftalık Atılım gazetesinde de, neredeyse güneşin altındaki her şeyi konu edinen "Felsefi Açıdan" başlıklı bir köşe var. Burada, teorinin genel olarak felsefeyle aynılaştırılması şeklindeki yaygın eğilimin de bir örneği olarak, tarih biliminin neredeyse bütün meseleleri "felsefi açıdan" ele alınıyor. Tarih biliminin alanına giren meseleleri, mesela Althusser de "felsefi açıdan" değerlendirme konusu yapabiliyor.

lumun, bütün kerteleriyle (ekonomi, politika, ideoloji) maddi nitelikte olduğu önermesinde kalır Althusser, ve Marx'ın ekonomik maddilikle politik ve ideolojik maddilik arasında kurduğu belirleme ilişkisini, Engels'ten alınan, ve Batı Marksizminde yoğrulup kendine ulaşan bir yönelimle, bozar. Toplumsal gerçeğin çifte ontolojiye bölünmesinin önüne set çeken Althusser, toplumun, tümü de maddi olan düzeyleri arasındaki belirleme ilişkisini, idealizmin batağına düşmemek ve materyalizmi özgül bir alanda ortaya koymak adına, dağıttı. Böylece, kapıdan kovulan idealizm, ekonominin belirleyiciliğinin kategorik karşılığının hiçbir boyutta görülememesi önermesiyle, bacadan girmiş oldu --ama bir yavuz hırsız olarak!

Marksist literatürde, yaşamının son birkaç yılında yazdığı mektupların parlak değeri konusunda, düşmanlarıyla dostları Engels'i savunmak üzerine anlaşılır. Oysa mektuplarda dile getirdiği görüşlerde, Engels'in büyük bir yanılgısı yatıyor. Yanılgı, esaslı bir tarihsel işlev görerek, Engels şahsında Marksizmin akılsız dostlarının "akıllı" düşmanlarıyla oldukça kritik bir konuda nasıl kol kola girdiğini gösterdi.

Mektuplarında, Engels sancılanıyor ve bir yandan felsefeyi bilime, diğer yandan bilimi gerçek nesneye uyguluyor.

Engels, Marx'ın ölümünden sonra, Marksizmin bir doktrin olarak algılanması sürecinin başlarında, doktriner yönelimlerin baskısına maruz kaldı. Marksizmin, çeşitli düzlemlerdeki uçvermelerini Engels dile getirmek, bütün vulgar talepleri Engels karşılamak durumunda kaldı.

Engels'in temel sorunu, "teorinin herhangi bir tarihsel döneme uygulanması"nda kendini gösteriyordu: *"Materyalist tarih anlayışına göre tarihte belirleyici etken, son kertede gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir, Marx da ben de bundan daha çoğunu hiçbir zaman ileri sürmedik. Bundan ötürü, herhangi bir kimse ekonomik etken biricik belirleyicidir dedirtmek üzere bu önermenin anlamını zorlarsa, onu, boş, soyut, anlamsız bir söz haline getirmiş olur.(...)* Yoksa teorinin herhangi

*bir tarihsel döneme uygulanması, birinci dereceden basit bir denklemin çözümünden daha kolay olurdu.*²⁴

Engels'in, "Tek belirleyicinin ekonomi olmadığı, ekonomiyi vurgulamak durumunda kaldıkları" ifadesi, tabii teorik bir dayanağa sahip, ama "teorik bir söz" değil; kavramsal bir karşılığı ve tutarlığı yok. "Birden fazla belirleyen", anlam içeriği olmayan, teorik bakımdan "boş" bir ifade. Ancak, geçen tarihten ve bugünden bakıldığında, ekonomizmden olduğu kadar, Engels'i duyarlı kılan belirsizlik hususundan da uzak durmak için yeterince neden var.

Daha sonra Engels, özellikle Marx'ın **Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i**'ni "teorinin uygulanışının en yetkin örneği" olarak işaret eder.²⁵ Teori ekonomiyi uğraşılıyor ve ekonominin belirleyiciliğini dile getiriyorken, onun uygulanması, politik gelişmeler üzerine yapılan başka bir "teorik" çalışma oluyor. Eksikliklerinin doğuracağı olası sakıncalar göze alınarak, şöyle bir belirlemede bulunulabilir: **Kapital**'in, Marx'ın "Fransız üçlemesi" denilen çalışmalarına karşılık gelen bir "tamamlayıcısı" yoktur; aynı şekilde, "Fransız üçlemesi"nin de **Kapital**'e karşılık gelen "tamamlayıcısı" yoktur. Marx'ın politik kabul edilen çalışmalarının "gerçek nesne"ye **Kapital**'den "daha yakın" olduğu doğrudur. Ancak, yakınlık ölçüsünde bilim ve teori olmaktan çıktığı da doğru olmak gerektir. Eğer ayrımlar yerindeyse, **Kapital** (ön-çalışmaları dahil), ağırlıklı olarak tarih biliminin ekonomi disiplinine ait bir eserdir, ve disiplin içindeki yeri "makro"dur, Marx'ın, ekonomi disiplininde "mikro" alan çalışmaları olup olmadığı değerlendirilmelidir, ama muhtemelen yoktur. Oysa, "Fransız üçlemesi", tarih biliminin (tarih bilimi kıtasının) politika disiplininin "mikro" örnekleridir, ve Marx'ta, -- kuvvetle muhtemel, Marksizmde de-- bu disiplinin **Kapital**'i, yani "makro" örneği mevcut değildir.²⁶ Öyleyse,

²⁴ Engels, "J. Bloch'a mektup (21 Eylül 1890)"; Marx ve Engels, **Seçme Yazışmalar-2**, Çev.: Yurdakul Fincancı, Ankara 1996, Sol Yay. içinde, s. 235-6

²⁵ A.g.e., s.237

²⁶ Jale Karakaş'ın, geçen sayıdaki yazıma dönük ve ileriki sayfalarda yer alan eleştirisi, nesnel zeminini muhtemelen bu yoklukta buluyor. Marksizmin bütünsel oluşumunda kilit bir yere sahip ol-

"Fransız üçlemesi", Marx'ın (sözümona, doğası gereği sadece ekonomiyle uğraşan) teorisinin "uygulanması" olamaz. Engels, Marx'ın çalışmalarını, teorisinin politik uygulaması örnekleri olarak verirken, kendi çalışmaları olan **Anti-Dühring** ve **Ludwig Feuerbach**'ı da, -- herhalde felsefi uygulama örnekleri olarak-- ö.ieriyor.

Teorinin gerçek nesneye uygulanacağı herhangi bir kısa devre, moment, halka yoktur. Bunu kavramlaştırmayan Engels, büyük bir çabayla birtakım formülasyonlara gidiyor, ve ürününün, Althusser dahil birçok Marksist tarafından devşirilmesine önayak oluyor.

Engels; "son kerte", "sonunda", "en sonunda", "ana ilke" ; "son konumda", "büyük ölçüde", "sonal üstünlük", "egemen etki", "genel egemenlik/bağımlılık" ; "sonal olarak" gibi terimlerle²⁷ ekonomik düzeyin ya da üretimin toplum tarihindeki rolünü savunuyor ve bir anlamda Marx'ın eserini düzeltiyor. Marx, ekonominin ya da üretimin rol ve konumunu ortaya koyarken hiçbir zaman bu türden terimler kullanmaya ihtiyaç duymadı.

Burada, önemli ve canalcı bir belirtisel duruma dikkat çekmekle yetinilecek: Engels, toplumsal yapıyı anlatırken ekonomi ya da üretimden, hep, gerçek' olmayan, gerçeklik taşımayan bir tarzda söz ederken, tüm diğer hususları kanlı-canlı gerçek-gerçekler olarak ele alıyor. Başka türlü de olamazdı, zira Engels, aslında gerçek-gerçekten konuşurken, ekonominin son kerte'deki belirleyiciliğini de bir "söz", bir "teorik gerçek" olarak dile getiriyor. Eğer bu ayırım isabetliyse, Althusser ve Roy Bhaskar'ın önemle üzerinde durdukları bir ayrımı izlemek de yerinde ve zorunlu olacaktır. Althusser, bilgi nesnesi ile gerçek nesne; Bhaskar, geçişli nesnelerle geçişsiz nesneler ayrımı yapar.²⁸ Böylece, Engels'in (ve daha

duğu sanılan "teorik-politika"nın kavramlaştırılmasında atılan her adım, Karakaş'ın elinden eleştiri imkanlarını almak anlamına da gelecektir.

²⁷ Bütün bu ifadeler Engels'in mektuplarında yer alıyor: A.g.e. içinde, J. Bloch'a mektup (21 Eylül 1890); C. Schmidt'e... (27 Ekim 1890); F. Mehring'e... (14 Temmuz 1893); W. Borgius'a... (25 Ocak 1894)

²⁸ Bu konuda bak.: R.Bhaskar, "Felsefe ve Bilimsel Realizm", Çev.: A. Kara, *Teori ve Politika*, 4, Güz 1996, ss.61-71

sonra Althusser'in) sorunu, bilgi nesnesinin gerçek nesneden ayrılmamasından ortaya çıkmış oluyor. Engels, Marx'ın, ekonomi ve üretimin temel rolünü ortaya koyan çalışmalarını, tümünden değersizleştirmiyor; onları, bilimde de hayatta da, etliye-sütlüye karışmayan aziz ilkeler mertebesine çıkarıyor. Bunu yapmak zorunda kalıyor; zira Engels, daha sonra birtakım sözümona mirasçıları gibi, enflasyonun yükselişinden devrim beklentisine girme saflığı göstermiyor. Engels, içinde bulunulan anda, konjonktürde, ekonomik etmenin ya da üretim etmenin, başını kaldırıp olayları yönetmediğini elbette farkediyor; hatta, gözünün önünde cereyan eden olayların, ekonomik-olmayan nedenlerle ortaya çıktığını görüyor. Bu durumda, Engels'e, kötü anlamda "teori yapmak"tan başka seçenek kalmıyor. Ekonominin temel rolünü hiçbir zaman elle tutamaz, gözle göremezsiniz; olaylar yığınının, onlar tarih olduktan, aynı anlama gelmek üzere, politikanın konusu olmaktan çıktıktan sonra, ekonominin başının altından çıktığını anlarsınız. Ekonomi ancak, hiçbir zaman pratik bir eyleyişin uzanamayacağı bir son kerte-de belirler.

Bütün bunlar ne anlama geliyor? Engels'i, sözlerinin çıplak, teorisiz görülmesini engelleyen ideolojik moloz yığınının bir an görmezden gelip değerlendirmek; bir başka deyişle, Engels metnini bilgi nesnesi-gerçek nesne (bilgi-gerçek) ikiliği bakımından tercüme etmek mümkün mü? Bu soruya net bir 'evet!' yanıtı verilebilir. Engels'i eleştirel edinime tabi tutan bir yaklaşım, onu uygun bir tarzda sadeleştirebilir. Burada yapılmak istenen esas olarak budur. Ancak, "son kerte" teorisinin ardılarının, bir başka ifadeyle, genellikle Engels'ten bağımsız olarak, fakat Marksizm içinde vazgeçilmez bir referans bulmanın etkisiyle, sonradan eklemlenerek, toplumsal gerçeği, tinsel bir nitelikte ortaya koyanların kesif varlığında, Engels'i naif bir savununun pek bir anlamı kalmayacaktır. Engels'in yazdıkları, artık kaleme alındıkları zamanın metinleri olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla, kritik nitelikleriyle onlar, tarihin akametine uğramıştır.

Ölümünden beş ay önce, Mart 1895'te, Marx'ın **Fransa'da Sınıf Savaşları**'nın bir basımına yazdığı girişte Engels çalışmayı şöyle özetliyor:

*"Günlük tarihten alınan olayların ve olaylar sırasının değerlendirilmesinde, hiçbir zaman en son ekonomik nedenlere kadar uzanılmayacaktır.(...) Belli bir dönemin ekonomi tarihine aydınlık toplu bir bakış, söz konusu an için hiçbir zaman mümkün değildir; bu, ancak her şey olup bittikten, malzemeyi toplayıp ayıkladıktan sonra yapılabilir.(...) Sonuç olarak, materyalist yöntem, burada, sık sık, siyasal çatışmaları, ekonomik gelişmenin doğduğu mevcut toplumsal sınıflar arasındaki ve sınıfların ayrı ayrı kesimleri arasındaki savaşıma indirgemekle ve çeşitli siyasal partilerin bu aynı sınıfların ve sınıf kesimlerinin az çok aslına uygun siyasal ifadeleri olduklarını göstermekle yetinmek zorunda kalacaktır."*²⁹

Engels, sorunu anlatıyor. Ona göre, teorinin karşılığının, söz konusu an'da bulunması hiçbir zaman mümkün olamaz; ekonomik düzeyin belirleyiciliği, belirli bir anda sadece gösterilememekle kalmaz, ekonomik düzeyin belirleyiciliği, belirli bir an'da yoktur ve olmayan şeyi göstermek de mümkün değildir. Engels'in önemle vurguladığı, belirli bir an'da, politik hasımların "karşı taraf"ı temsil ettiklerini ileri sürmenin zorunlu olduğudur. Politik mücadelede ideolojik silahlar kullanılacaktır. Dolayısıyla, aslında, teorinin an'ın siyasal olaylarına uygulanması olarak anlaşılabilecek bir işlem söz konusu değildir. Madem, en son ekonomik nedenlere hiçbir zaman ulaşılamayacaktır, o halde, ya teorinin bir işe yaramadığı, siyasal pratikte bir rehber olmadığına hükmedilecek, ve her türlü teori, bir yana atılacak, ya da teori tümünden farklı bir yere yerleştirilecektir.

Mektuplarında Engels'in, ekonominin "tek taraflı belirleyiciliği"ni yumuşatmaya, törpülemeye dönük çabaları, bilgi nesnesiyle gerçek nesneyi ayırmayan bir epistemolojinin zorunlu ürünü olarak ortaya çıkıyor ve Engels, çifte ontolojiye yönelmekten kaçınmıyor.

²⁹ F. Engels, *"Fransa'da Sınıf Savaşları'na Giriş"*, Çev.: Sevim Belli; Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar-1*, Ankara 1976, Sol Yay., s.226-7

Engels, biri bilime uyan, müsaade eden, öteki bilince, ... ait olan iki toplumsal düzlem belirliyor. Bunu, toplumsal formasyonların derinliğine ve genişliğine yaymaktan da geri kalmıyor.

Engels'e göre, zorunluk, toplumlar tarihinin kısa-orta-uzun dönemlerine göre belirginleşebiliyor. Eğer söz konusu olan uzun bir toplumsal dönemse, hem ekonominin temel rolü, hem de zorunluk açık bir şekilde saptanabilir. Ancak kısa dönemlerde ekonomi geriye çekilir ve diğer düzeylerde irade ve bilincin borusu öter. Engels bir mektubunda şöyle diyor: *"İrdelediğimiz alan ekonomiden ne denli uzaklaşır ve salt soyut ideolojininkine ne denli yaklaşırsa, gelişmesinin o denli raslantı gösterdiğini ve eğrisinin o denli zikzak çizdiğini görürüz. Ama eğrinin ortalama eksenini işaretlerseniz, dikkate alınan dönem ne denli uzun ve ilgilenilen alan ne denli geniş olursa, bu eksenin ekonomik gelişme eksenine o denli yaklaştığını ve ona o denli koşut olma eğilimi gösterdiğini görürsünüz."*³⁰ Engels'in ifadelerinde, teorinin tarihe bağlı kabul edildiği açıkça görünüyor: Teori tarihe özdeştir. Bilimselliği, ele aldığınız vadenin uzunluğu belirler. Toplumsal gerçek, --ontolojik bir nitelik taşıyacak şekilde-- kronolojik bir bölünmeye maruz bırakılmakla kalmıyor; ekonomiden başlayarak, çeşitli düzeyler de bilime izin veren ya da vermeyen ontolojik ayrımlara tabi tutuluyor. Zorunluğun geçerli olduğu (ekonomi) ve rastlantının hüküm sürdüğü (ideoloji) iki ayrı dünyanın var olduğu kabul ediliyor. Ama bu iki dünya arasında, ele alınan dönemin uzunluğuna bağlı olarak, ilişki kurulabiliyor. Yani, uzun dönemde ve ekonomide zorunluk geçerli ve bunlar üzerine bilim mümkün iken, kısa dönemde ve ideoloji (politika, hukuk,...) gibi alanlarda rastlantılar at oynatır ve burada bilimden (eğer tümünden farklı bir bilim yoksa) söz edilemez.

Konjonktürde ekonominin belirleyici rolünü gösteremeyen Engels, teorinin temel tezini geri almaya ya da onu anlamsız bir lakırdı haline getirmeye kadar varıyor. Oysa, içinde bulunulan an ile, tarihin "kısa" dönemi ara-

³⁰ W. Borgius'a (25 Ocak 1894); Marx, Engels, Seçme Yazışmalar-2 içinde, s.298-9

sında herhangi bir ilişki olmadığının kabul edilmesi, ortada bir sorun bırakmayacaktı. Bilimsel teori bakımından, nesnesinin zamansal ya da düzeyssel alt-ayrılara ilişkin bir sınıflandırılması, hiçbir şekilde, "içinde bulunan tarih kesiti"nde bilimin sözünün karşılığını aramak şeklinde anlaşılmamalıdır. Tarih bilimi, nesnesini ekonomi, politika, ideoloji gibi alanlara ayırabilir ve bunlara özgü disiplinler kurulabilir. Ekonomi alanında kısa dönemli bir çalışma yapılabileceği (zorunlu ve nedensel ilişkiler kısa dönemde de gösterilebileceği) gibi, ideoloji alanında zorunluğun ve nedenselliğin ortaya konulacağı uzun ya da kısa dönemli bir çalışma da mümkündür. Bilgi nesnesiyle gerçek nesne arasında yapılacak bir ayrımla, bütün bu sorunlar ilkede çözülmüş olur.

Engels, bu ayrımı yapmamanın bedelini, daha sonra Althusser'in, "yatak odalarında birey olarak rolün olmadığına ilişkin kanıtlar arayan Plehanov'un yaptığını eleştirmesi gibi, zorunluk ilkesini bir konjonktüre uygulamak için akla kararı seçerek ödüyor: "*Napolyon olmasaydı, onun yerini birinin dolduracak olduğunu, gerek duyulduğu zaman birinin mutlaka bulunduğu olgusu kanıtlamaktadır: Sezar, Augustus, Cromwell, vb.*"³¹ Tarih bu tür anlaşılışı, içinde bulunan an'da, bilimin hakemliğinin neden arandığını ve politikanın devrimci imkanlarının bitirildiğini zorunlu bir sonuç olarak ortaya koyuyor. Engels'in anlatımında, tarih biliminin alanı ve nesnesi belirsizleşiyor. Tarih bilimi, nesnesini toplumsal formasyonlar, sınıflar, üretici güçler ve üretim ilişkileri, (alt) yapı ve üstyapı gibi kavramlar aracılığıyla kuruyor. Tarih biliminin kavramları arasında "birey" diye ifade edilen bir sözcük yok. Tarih biliminin, fizik biliminin nesnesine müdahalesi söz konusu olmaz, ama nedense, örneğin psikolojinin nesnesine ilişkin sözler etmesi yadırganmaz. Marx ve Engels, kendi koydukları tarih anlayışı gereği ifade etmişlerdir; toplum denilen yapı bireylerin toplamı değildir, bireylerden oluşmaz; onun temel yapı taşı, tarihin bir döneminden beri, sosyal ifadesiyle sınıflar, iktisadi ifadesiyle üretici güçler ve üretim ilişkileridir. Dolayısıyla, günlük yaşamda, komünistler, Lenin olmasaydı Ekim Devrimi olmazdı, deseler de, bu görüşün bilimsel bakım-

³¹ Aynı mektup; a.g.e., s.298

dan, Marx ve Engels'in geliştirdiği bilimsel kavramsallaştırma bakımından, hiçbir değeri ve karşılığı yoktur; çünkü, tarih bilimi için Ekim Devrimi olmuştur, ama Lenin simgesiyle anılan bir devrim etkeni yoktur. Ekim Devrimi, Marx tarafından geliştirilen --ve daha sonrakiler tarafından, anlamlı bir katkı görmemiş olan-- kavramlar kullanılarak tartışılabilir, ama birey olarak Lenin'i bu tartışmaya katmak, sadece Marx'ın kavramlarını bir yana atmakla mümkün olabilir.

Althusser'in bilim eşiğinde tökezlemesi

"Althusser'in temel çıkış noktası, ekonomi-siyaset ilişkileri, veya altyapı-üstyapı ilişkileri çerçevesindeki ortodoks anlayışı reddetmesidir. Yani, ekonomi kural olarak ve her zaman siyaset, ideoloji, kültürel veya hukuksal yapılara göre daha üstün bir konumda değildir. Ekonomik düzeyin belirleyiciliği, bir toplumsal formasyonda hangi faktörlerin üstün olmasını belirlediği oranla sınırlıdır. Ekonomi ancak 'en son kerte' neyin başka hangi güçlere egemen olacağını belirleyebilir."³²

Engels'ten sonra Althusser'in de kullandığı "son kerte belirleme" ile "üst-belirleme" terimi nasıl ele alınmalıdır? En baştan ifade etmeli: Bu iki terim, Marx'ın görüşünün, üretimin toplumsal gerçeği belirlediği tezinin geri alınmasının yeni bir örneği anlamına gelmektedir; reddedilmelidir. Bilimsel olan ve nesnesini bir organik bütün olarak kurmuş olan, Marx'tır.

Althusser, başta, bilgi nesnesi ile gerçek nesne ve konjonktür arasında olduğu kabul edilen ampirisist bağlantılara karşı çıkmak çabasıındaydı. Ancak o, bu indirgemeyi reddederken işleminin sınırlarını genişletti ve modelini bilgi nesnesi içine de taşıdı. Ekonominin rolü, hiç gelmeyecek bir son kerte ile sınırlandırılırken, bir de, ekonomiden başka ve gerçek belirleyici ihdas etti: Üst-belirleyen. Althusser, burada da kalmadı. Üst-belirlemenin konjonktüre ilişkin olduğunu dile getirdi. Hatta, tarihin ard arda gelen konjonktürlerden oluştuğu anlayışına meydan verir bir manzara sergiledi. Böylece, karşı çıktığı noktaya geri dönmüş oluyor ve bilgi nesnesi

³² M. Tünay, a.g.y., s.453

- gerçek nesne, bilim - politika ayrımını kendi elleriyle yıkmış oluyordu.

Toplumsal gerçeklikte, (alt)yapı - üstyapı ilişkileri ve ekonominin politik ve ideolojik düzeylerle kurduğu belirleme ilişkisinin mahiyetine ilişkin olarak, Marx'tan sonra, başta Engels, çeşitli kesimlerde yer alan ve farklı ekolleri temsil eden Marksistler, konumlarını açıklığa kavuşturma çabasında olmuşlardır. Henüz Marksizm alanında kabul edildikleri dönemde II. Enternasyonalcilerin toplumsal formasyonda, ekonomi ile diğer düzeyler ilişkisini bir öz-görünüş diyalektiği şeklinde ele aldıkları genel onay görür. Lenin'in yaklaşımının, kavramsal ifadelerini her zaman bulmamış olmakla birlikte, II. Enternasyonalde temsil edilen ekonomizme karşı politikanın sivri ucunu vurguladığı da genel bir kabulün konusudur. Ancak, Marksizmde, tarihsel-teorik olarak, toplumu ekonomiye indirgeyenlerin II. Enternasyonalciler; ideoloji ya da politikaya indirgeyenlerin ise, genel olarak Batı Marksizmi olarak adlandırılan parçalı akımın unsurları olduğunu kabul etmekte bir sakınca olmasa gerektir.

Her iki akım da, bu bağlamda, bilgi nesnesi - gerçek nesne ayrımını tanımamak yanında, tarihle konjonktürü de ayırmaz. Birinciler, konjonktürü tarihe indirgerken sonrakiler tersini yaparak tarihi konjonktüre indirgerler. Sorunun politik anlamının evrim-devrim ikiliğinde karşılığını bulduğu, ifade edilen yaygın bir kanaat. Ekonominin belirleyiciliğini ileri sürenler reformcu olmuş, ve devrimci tutumda ısrar edenler, ekonomik belirlenime sınırlar çekmenin yolunu aramaya koyulmuşlardır. Ancak, özellikle son birkaç onyılın gelişmelerinin ışığında, ekonominin belirleyiciliğine karşı duruşun her zaman ve örnekte devrimcilikle sonuçlanmadığını belirlemek, Marksizm açısından temel ve hayati önemdedir. Vurgunun konusunun teorik adı post-Marksizm, politik ve teorik karşılığı radikalizmdir. Radikalizmin politik düzlemdeki karşılığı olan radikal demokrasi ile teorik düzlemdeki karşılığı politika-dışı radikal çekilmecilik arasında, bütün aykırı görünümlerine, birinin Marksizmle ilişkisini geçmişe havale etmiş, diğerinin süper bir Marksizm savunusunu deklare etmiş olmasına rağmen, derinden ve birtakım semptomatik politik uçvermelerden anlaşılan bir bağlan-

tiya sahip oldukları gösterilmelidir. Radikalizm, bugün politik Marksizm bakımından, reformizmden daha tehlikelidir. Kendine "iflah olmaz muhalif" gibi nitelemeler yakıştıran birçok eski devrimcinin boğazına kadar battığı balçığının adı radikalizmdir. Dolayısıyla günümüzde, ekonominin rolüne karşı iradeyi ve bilinci öne çıkaranların devrimciler olduğu, bir veri olmaktan çıkmış durumda. Eski durumda, ikilik reformist ekonomizm ile devrimci volantarizm arasında kurulabiliyorken, ikiliğin beri tarafıyla yani devrimcilerle hiç değilse politik pratikte bir sorun yoktu. Oysa günümüzde, devrimciler, ikiliğin bir tarafının ağırlıklı kesimi olmaktan çıkmışlardır. Artık muhataplar, bu nitelikleriyle politik arenada pek ağırlık teşkil etmeyen reformist ekonomistlerle, devrimcilerin önemli bir bölümü üzerinde hegemonya tesis etmiş olan volantarist --ve devrimcilikle hiçbir şekilde ilişkileri olmayan-- radikallerdir. Bu çabanın ilk ve temel teorik figürü G. Lukacs'tır.

Marksizmin tarihsel alanında, ekonominin rolüne ilişkin bulanıklık ve ideolojik-politik düzeylerin rolünü vurgulama konusunda ilk olma şerefi, Althusser'e ait değildir.³³ Ancak, geride bırakılan onyıllarda, Althusser'in eserinin, Marksizmi bileşenleriyle genel savunusunda teşkil ettiği istihkamın, Marx'ın bilimsel tez ve kavramlarının ele alındığı özgül momentte --yine kendi elleriyle-- yarılmış olduğu söylenebilir. Ekonomizmin Marksizmi içten tahrir eden rolünün varlığının yarattığı duyarlık yanında, Althusser, döneminin yaygınlaşan düşünce akımlarının etkin atmosferinin de etkisiyle, tarih biliminin Marx tarafından ortaya konan temel nitelikteki bazı önermelerini, geri çekmek gerektiğini ileri sürmüştür. Marx'ın eserinde, "maddi üretim", üretimin diğer tür ve formlarına üstün kabul edilirken; Althusser, ontolojik materyalizmin ilk temel durağında kalmış, birbiriyle herhangi bir öncelik ilişkisi içinde olmayan ve ayrı zamanları olan, maddi nitelikte birçok üretimin varlığını materyalizm adına savun-

³³ Bu bakımdan, yakınlarda kaybettiğimiz Muharrem Tünay'ın Althusser'e yüklenmesi haksızdır: "Ekonominin belirleyici olduğu temel varsayımını ... sorgulama Althusser ile birlikte başladı ve daha sonra siyaset ve siyasi mücadelenin üstünlüğü tezlerinin ortaya atılmasına kadar vardı." (M. Tünay, a.g.y., s.451)

muştur. Bu, Marx'ın eserinde ilk kavramlarıyla ortaya çıkan **tarih biliminin**, idenin varlığını tanımayan, evrenin maddeliğini savunan bir **materyalizme** (felsefeye, idesiz idealizme) kurban edilmesi anlamına geliyor.

M. Tünay, Althusser'in başını çektiği bir grup yazarın Marx'ın eserindeki politik eksiklik konusunda yaptığı uyarının sonuç ve etkilerini şöyle anlatıyor:

"Bu çabalar, Marksist düşüncenin kendi içindeki bir evrim veya iç çelişkileri çözme girişimlerinden daha da ötede olan bir boyut getirdi. Bu da, liberal düşünceyle hiç istenmeyen bir flört doğurdu ki, artık ekonomi-siyaset ilişkileri, çok farklı bakış açılarından da olsa, onların (Marksizm ile liberal düşüncenin - m.k.) tarihsel ve kuramsal ayrım çizgilerini ortadan kaldırmaya başladı. Liberallerin, 1980'li yıllardaki ekonominin ağırlığını, aslında kendi temel kavramlarını yadsıyarak, parasalcı ve arz-terafli ekonomi kuram ve uygulamaları çerçevesinde vurgulamaları, neredeyse neo-Marksist düşünürlerin siyaset, kültür ve ideolojiye verdikleri büyük önem ile dengeleme ve bir noktada buluşacaktı."³⁴

Althusser'de son kertede belirleme ve üst-belirleme, bilgi nesnesiyle gerçek nesne arasında bir bağlantı kurma çabasının işaretidir. Bağlantı kurma çabası, ilk eserlerinde (**Marx İçin ve Kapital'i Okumak**) bu iki terimle kendini gösterirken, "özeleştirici süreci"nde, bu çaba, sahibinin özgül katkısını yok edecek ve onu, genel olarak Lukacsyan denilebilecek bir yörüngeye sokacaktır. **Lenin ve Felsefe**'de başlıca örneğini bulan bu dönemde Althusser, elbette tamamen yok olmayacak, ancak meseleleri bu kez, kayan bir zeminde ortaya koymaya çalışacaktır. Althusser, felsefe karanlığında yolunu ararken, son kerte ve üst-belirleme terimleriyle, bilim eşliğinde tökezlemiştir. O, ideolojinin ve politikanın da ekonomi gibi maddi düzlemler olduğu tezini vulgarize etmiş, felsefeleştirmiştir. Ontolojik materyalizmin her şeyin madde olduğu tezini, bilime uygulamaya kalkmış, ve bilgi nesnesinde yapılan --(alt) yapı - üst yapı, üretici güçler - üretim ilişkileri gibi-- dikotomik ayrımları, felsefi ontolojide yapılan --varlık - düşünce, özne - nesne gibi--

³⁴ Tünay, a.g.y., s.451-2

düalistik ayrımlar modelinde anlamıştır. Althusser'in, Marx'ın eseriyle kurulan bilimin temel kavramlarına yaklaşımı, felsefi değil özgül bilimsel iddia anlamında, genel olarak ve temelde Lukacs'inkinden ayrı bir teorik evren oluşturmuyor. Althusser, *"tüm öteki toplumsal varoluş alanlarını ekonominin ve ekonomi içinde de üretimin yönettiğine inanmanın, kendimizi Marksist diye nitelendirmeye yetmediğini"* belirtir³⁵. Lukacs'ın benzer tezi biliniyor. Aralarındaki fark, bağlam-bağımlı öncelikler bakımından birincil nitelikte değil.

"Son kerte" teriminin yer almadığı bir Althusseryen bütün anlayışının kurulabilmesinin teorik potansiyelleri irdelenmelidir. Eğer bu mümkün olursa, üst-belirleme'nin bütünde kendine yer bulması ya da bütünün, kuruluşunda üst-belirlemeye bir yer bulunması söz konusu olabilecektir.

Son kertede belirleme, pozitif anlamda, ekonomiye atfedilen rolün bulanıklaştırılmasının; negatif anlamda, ekonominin ayrıcalığına, konjonktürü de katarak, kategorik bir karşılık aramanın talihsiz bir örneğidir.

Son kerte terimi, Engels'te, uzun dönemi ifade ediyor. Engels, ona, ekonomik düzlemin kendini gösterdiği moment anlamı yüklüyor. Bu da ancak uzun vadeli bir yaklaşımın konusu olabiliyor. Son kerte, zorunluğu ifade ediyor. Son kerteğe gelinceye dek, özgürlük, irade, bilinç var. Althusser'de son kerte, kuşkusuz daha teorik bir anlatıma kavuşuyor, ama içerdiği sorunlardan zerrece kayıp vermeden... Althusser'in, son kertenin --zamanla ilgili anlaşılmak bakımından-- hiç gelmeyeceği ifadesi, bir konjonktürde, içinde bulunulan an'da, şu ya da bu türden (nihai/sözde-bilimsel) belirlenimlere karşı olmak bakımından yerinde. Ancak, Althusser, son kerteyi, bu türden pratik sorunlara çare olacağı gerekçesiyle değil, bir bilgi nesnesi terimi olarak kullandığını oldukça açık bir şekilde ortaya koyar, gerçek nesneye ilişkin bir terim olarak anlaşılmaması konusunda oldukça hassastır.

³⁵ L. Althusser, *Kapital'i Okumak*, Çev.: C.A.Kanat, İstanbul 1995, Belge Yay., s.237

"Son kerte", "son tahlil" gibi terimlerin teorik zayıflıkları, onların teorik bir işlev yerine getirmedikleri ya da pratik bir karşılığa denk düşmedikleri anlamına gelmiyor. "Teorik-olmayan" olarak, teoride bir ihtiyacı karşılıyorlar.

Althusser'in "son kerte" deyişi, epistemolojik düzlemle ontolojik düzlem arasında kurulmaya çalışılan ama/ve teorik-olmayan (demek ki epistemolojik bakımdan dikkate değmez) bir bağlantıyı dile getirir.

Althusser, "Son kerte hiçbir zaman gelmeyecek" diyordu. Bu, aslında Althusser'in "son kerte"de materyalist olmayı ortaya koyamadığının ifadesi. Ekonomi toplumsal formasyonu belirler, ama hiçbir zaman gelmeyecek son kerte. Althusser, bu tezle, kendi yaptığı bir ayrımı, bilgi nesnesi - gerçek nesne ayrımını yıkıyor. Eğer, ekonomi belirler, ama sadece bilgi nesnesinde, denekse hiçbir sorun olmaz. Bir başka ifade: Konjonktür, her türlü ön-belirlemeye kapalıdır; konjonktüre ait herhangi bir (bilimsel) bilgi yoktur. Böylece, söz konusu cümleciğin, bir şeyi pozitif olarak ifade ederken, aynı zamanda başka bir şeyi reddetmesinin önüne geçilmiş olunur. Bilgi nesnesinde, ekonomi toplumsal formasyonu belirler; bilgi nesnesinin konjonktüre uzanan bir gerçek-gerçek kanalı yoktur.

Herhangi bir konjonktürde, son kerte hiçbir zaman gelmez.

*"Son kerte' asla gelmez, yapı hep kendi tüm öğelerinin ve onların egemenlik ve boyun eğme ilişkilerinin birlikte duruşudur."*³⁶ Burada Althusser, Marx'ın eseri öncesi bir momentten seslendiğini açıkça ortaya koyuyor. Zaten bu bağlamda Marx'ın ayrıcalığı, yapıyı tüm öğeleri ve ilişkileriyle bir ayrıştırmaya tabi tutmasıdır. Yapıyı ikiye bölen, onu sınıflandıran ve belirleyen - belirlenenlerini çözümleyen Marx, Althusser'in durduğu momenti geride bırakmıştır. Marx'ın ele aldığı "yapı"nın, bir konjonktürde varolduğu sanılan haliyle yapının kategorik reddine dayandığını, bir başka bağlamda, Althusser'in kendisi öğretmişti.

³⁶ B. Brewster, "Althusser Sözlüğü", Althusser, Kapital'i Okumak içinde, s.274

"Son kerte"de belirleme ile belirli bir anda, bir konjonktürde, bir zaman kesitinde, hangi düzeyin başat olacağını belirleyen bir düzey olarak ekonominin gücü anlatılmak isteniyorsa³⁷, bilim gerçeğin bir ögesi olarak anlaşılıyor, bilgi nesnesi bulutların arasından mızrağını günlük hayatın içine sokuyor demektir; yok, "son kerte" terimi bilgi nesnesi içinde kullanılıyorsa, bilgi nesnesi hiçbir zaman yapılaşamayacak bulanık bir kaos içinde demektir. Her iki halde de, son kerte terimi bir şey ifade etmeye yetmemektedir, ilerletici gücü yoktur. Ekonomik düzey ya da üretim düzeyi, bilgi nesnesinde bile gerçek belirleyici olamayan boş bir söz derekesinde anlaşıl-maktadır³⁸.

Son kerte, Althusser için hiç gelmeyecek olanı (ekonomizm için hep olanı) ifade ediyor.

Üst-belirleme terimi de, tıpkı "son kerte" gibi, bir üretim tarzının ifadelendirilmesinde kullanılmamalıdır. Bütün üretim tarzlarında, üretim düzeyi temeldir. Bu bağlamda bir üst-belirlemeden bahsedilmemelidir. Belirli bir toplumsal yapıda mücadele yürüten komünist devrimciler açısından geliştirilebilecek ve sadece ilgili tarihsel dönemin biricik güç ilişkileri ortamında geçerli olabilecek bir "teori" mümkünse, bir "üst-belirleme"den söz etmek mümkün ve gerekli olur. Sözelimi, sadece bir ülke için geçerli bir örgütlenme modeli, üç-beş yıllık bir dönem için izlenen bir politik yönelim gibi hususlar, bu tür bir üst-belirlemeyle açıklık ve giderek gerçeklik kazanır. Leninizme ve Leninist parti modeli olarak anılan örgüt-

³⁷ Althusser'in bu terimi kullanımını anlatan şu cümlelerde, sorun bütün açıklığıyla görülüyor: "Althusser okulu, 'son kerte' sözünü, toplumsal sürecin belirli bir anında, varolan ekonomik, siyasal ve ideolojik düzeylerden hangisinin belirleyici olduğunu, son kerte-de ekonominin belirleyeceği şeklinde yorumlamaktadır." (Murat Belge ve Atilla Aksoy, "Kavramlar Sözlüğü"; R.Miliband, N. Poulantzas, E. Laclau, **Kapitalist Devlet Sorunu**, Çev.: Yase-min Berkman, İstanbul 1977, Birikim Yay. içinde, s.238)

³⁸ Bir yerde, Gülnur Savran, Gramsci'nin, ekonomik düzeyi ya da altyapıyı, arada bir adı geçen bir varsayım olarak kabul ettiğini belirtir. Özgül bir politika ya da ideoloji çalışması, buna benzer bir işlem yürütebilir; ancak, toplumsal varlığı politikaya ya da i-deolojiye indirgeme aşamasına gelen bir disipline karşı durma vakti gelmiş demektir.

lenme tarzına, son yıllarda bu tür bir giysi biçme eğilimi oldukça güçlendi. Leninizm, dönemin Rusyasının --ya da akılsız dostlarının tercih ettiği deyimle, ... dünyasının-- koşullarına göre ortaya çıkmış bir özgül Marksizm işe, hiç de önemli değildir. Leninizmin geçerliği ve ömrü, ortaya çıkmasını sağlayan koşullar kadardır. Kuşkusuz, Leninizm simgesiyle anılan Marksizmin, ömrü koşullara bağlı olan boyutları vardır; fakat o, Marksizme kattığı ya da Marksizmde açığa çıkardığı epistemolojik boyutlar varsa önemli olabilir.

Her bilim dalı, kendi özgül nesnesini kurarak ortaya çıkar, gerçek nesnenin bir yanından bir tarzda tutarak değil. Bu ayırım yapılmazsa, yani tarihsel materyalizmle diğer "toplum bilimi" disiplinlerinin aynı ve bir toplumsal gerçeği dolaysızca nesne edindikleri anlayışı söz konusu edilirse, Marksizmin sadece bir yöntem indirgenmesi meşruiyet kazanmış olur. Evet, toplumsal gerçek bir ve aynıdır, fakat "bilimler", o nesneye dönük bir uygulama ilişkisi, veya soyutlama olarak anlaşılamazlar.

Burada, diğer problemler yanında, bilimle teknolojinin veya toplum mühendisliğinin karıştırılması da söz konusu olmaktadır.

III. Tarih ve konjonktür

Bilgi nesnesiyle gerçek nesneyi ayırmanın bilime ve politikaya ilişkin sonuçları olacaktır. Bilgi nesnesinde, bilimde zorunluk, konjonktürün gerçekliğinde olumsuzluk.³⁹

Politikanın bu türden bir kavranışı, günümüzün moda akımlarıyla birlikte yüründüğü şeklinde bir görünüm sergileyecek. Ancak bu sadece bir görüntü olarak kalacaktır, kalmalıdır. Hep olduğu üzere, son moda da, selevi modanın birtakım unsurlarına ilişkin güçlü eleştiriler yöneliyor. Kendimizi buna göre ayarlamakta hiçbir mahzur yok. Ancak, Marksizm açısından devrimci tutumun, her modanın egemen sınıfın egemenliğinin en son görünümü olduğunu --"demode"nin de kendi tarihinde

³⁹ Teori ve Politika'da ifade etmek bakımından, Vedat Aytac bunu bir vargi olarak ortaya koydu (Bak.: "Tarih Bilimi ve Bilgi Nesnesi - Gerçek Nesne Ayrımı", Teori ve Politika - 7, Yaz 1997, s. 43).

aynı nitelikte olduğunu-- unutmaksızın hareket etmek olduğu açıktır. Bu tutuma, *akıntıya karşıcılık* adı verilebilir; devrimci ayraçlar akıntıya karşı olmakla açığa çıkar.

Altyapı-üstyapı ilişkileri anlayışlarının pratik-politik sonuçları ne olabilir?

Altyapının üstyapıyı belirlediği önermesinin ampirisist algılanışı çerçevesinde bir devrimcilik sürdürmek mümkün değildir.

Bu belirleme, pratik bir anlama sahip değildir; bir bilgi işlemidir. Bilgi ile gerçek arasında bir ayrım yapmayan, ya da ilişkiyi bir uygulama ilişkisi olarak anlayan bir devrimcinin, "ne yaptığı"nı açıklaması olanağı yoktur. Bu durumda, Marksizmin bilim sektörü bir yük haline gelir; yani onu sırttan atmak meşru olur. Söz konusu süreç, Marksistler nezdinde kesintisizce yaşanıyor. Temel bir ayrışma halkası olarak, söz konusu belirleme ilişkisinin, gerçek ile ona ilişkin bilgiyi ayırmayan bir yaklaşım çerçevesinde, Marksist kalarak (devrimci olmayı gereksizleştirerek), ya da devrimci kalarak (Marksist bir bilimsellik görüşünü reddederek) bir ayrışmayı sürekli yeniden-ürettiği bir tarihsel olgu durumundadır. Marksizmin bilimini gerçeğin kendisiyle uygulama ilişkisine sokan bir anlayışın zorunlu sonucu, Marksizm ile devrimciliği ayırmaktır. Marksist kalmak devrimci olmamayı; devrimci kalmak, bilimle özdeşleştirerek Marksizmi reddetmeyi zorunlu kılmaktadır. Bunun, tabii, eklektik versiyonları da vardır.

Altyapı-üstyapı ilişkisini, birincinin belirleyiciliği olarak pratik düzeyde anlamak, "bilimsel politika" arayışlarını meşrulaştırmaktır.

Bilimsel politika yaklaşımı, kendine bilimin, haki-katin sözcüleri rolünü yakıştıranların ortalarda dolaşmasının meşruiyeti anlamına gelir. Oysa bu, tamamen bir güç ilişkisi alanında düşünülmelidir.

Ekonomik ve sınıfsal ayrımını gündelik politikada esas almanın Marksizmin ayırdedici yanı olduğu sanılıyor. Hayır! Bu, olsa olsa Turgut Özal'la Marksizmi bir iktisat teorisine indirgeyen birçok sosyalisti birleştiren bir ekonomizmdir. Ulusal sorunda solda oluşan ve bir tarafı-

nı "ortodoks Marksistler"ın oluşturduğu ayrım da, bu ekonomist ya da uvriyerist görüşe dayanır.

Şu çok açık olarak ve geri dönülmezcesine belirlenmeli: Ekonomik-sınıfsal ayrımını "şimdi"de, "içinde bulunulan an"da ararsanız, ulusal hareketin işçi sınıfı hareketini böldüğünü söylemekte haklı olursunuz.

Marksizmin bir artı-değer teorisine indirgenmesi ve buradan, ezilenlerin fiili/gerçek hareketi-devlet gibi bir gerçek çelişkinin kaybedilmesi, kuşkusuz II. Enternasyonal'den kalma, fakat derin ve uç etkilerini hala sürdüren bir yaklaşımdır.

Bu, ulusal sorunda Marksizm adına şoven tutum sergileyenlerde (ulusal çelişki değil sınıfsal çelişki...!); işçi sınıfına tapanlarda ... görülen bir politik yaklaşımdır.

Bir kere şu sabit: Ekonomist ve uvriyeristlerden hiçbir şekilde devrim veya devrimcilik çıkmamıştır. Bu ontolojik unsurun, ne ölçüde epistemolojik etkilere yol açtığı esaslı bir sorudur.

Bu çalışma, altyapı-üstyapı ilişkileri üzerine şu yaklaşımları reddetmenin Marksizm bakımından zorunlu olduğunu ileri sürer:

1) Üstyapı altyapının görünümüdür. Tarih ve teori-de, ve politikada zorunluklar vardır. Ontoloji epistemolojiyi içerir.

2) Altyapı zorunlukların, üstyapı iradenin alanıdır. Çifte ontoloji. Tarihsel idealizmin benimsediği yaklaşımdır. Günümüz Marksistleri, yaygın olarak bu seçeneği benimser. Özne faktör, a) ya altyapının zorunlu yolunun hızlandırılmasında rol oynar (kapitalizm zorunlu olarak yerini sosyalizme bırakacaktır), b) ya da iki ontoloji mücadeleye eder ve mücadele "ya sosyalizm ya barbarlık"la sonuçlanır. Sosyalizm ve komünizm, sadece bizim mücadelemize bağlıdır.

Marksistlerin neredeyse tümü, birinci ve ikinci yaklaşımların muhtelif karışımlarını savunur.

3) Toplumsal gerçeğin kuruluşu semboliktir. Altyapı da üstyapı da insan bilinci tarafından kurulur. Episte-

molojinin ontolojiyi içerdği anlayışı. Mutlak tarihselcilik bu yaklaşımı benimser. Post-Marksistlerin tezi budur.

Bu çalışmanın tezi, bilimsel bir kavram çifti olarak, "(alt)yapı"nın "üstyapı"yı, kurulduğu ve tanındığı bilgi nesnesinde, açık ve kesin olarak belirlediğidir. Altyapı üstyapıyı belirler. Bu ifade, ifade edildiği yalınlıkta anlaşılmalıdır; ne eksik ne fazla. Dolayısıyla, ne bir öz-görünüm sözde diyalektiği; ne son kertede, ve ne de üstten belirleme söz konusudur. Epistemoloji ile tarih ve konjontür, birbirlerini içermeyen, birbirlerine indirgenemeyen ve ayrı kategorilerdir. Altyapı - üstyapı dikotomisi, konjontürde hiçbir şekilde aranmamalıdır. Marx'ın eseri bakımından bir tartışmaya ancak bu momentten sonra başlanabilir ve başlanmalıdır.

Klasik burjuva iktisadı, toplumsal formasyonu konjontür düzeyinde ele alır ve burada ekonomiye öncelik verir. II. Enternasyonal'in "burjuvalığı", bu hususta, burjuva iktisadıyla gösterdiği paralellikte saklıdır.

Marksizm, tarihsel olarak, toplumsal formasyonda ekonominin politika ve ideolojiye, maddi üretimin, üretimin diğer form ve türlerine kategorik üstünlüğünü ortaya koyar. Ama Marksizm, politik tutumlarına da temel teşkil etmek üzere, tarihi açıklamak üzere inşa ettiği teorik binayı, konjontürel gerçeğe, gerçek-gerçeğe taşımaz. İçinde bulunulan anda, kerteler ayrımı yapmamak yanında, meseleyi bir somut konjontürel ayarlama konusu olarak kabul eder. Marksistler burada, deyim yerindeyse, ekonomik düzeyin üstünlüğünü istemez, tercih etmez; onlar, politik (ve sınıfsal) çelişkinin öne çıkmasına uğraşır.

Toplumsal "oluş"ta, maddi nitelikteki unsurların hangisinin ağırlık taşıyacağı konjontürel niteliktedir.

Politika, sınırlamaları ve ilkesel yaklaşımları kaldırmayan bir doğaya sahiptir. İlke olarak kabul edilenler, ancak ideolojik olarak kotarılabilecek tecrübi unsurlar ve teknikten başka bir şey değildir.

Bir davranışı bazen tek bir söz engellemeye yeter, oysa bazı durumlarda, mesela kurşun gerekir.

Bireyler bazen bir lokma ekmek uğruna yapmadıklarını bırakmaz, bazen açlıktan ölmeyi seçer.